

MÅL OG MIDLER I ARBEJDS- LIVS- HISTORIEN

Af Lars K. Christensen

"Hvad er det der afgør Historien? Hvilke personlige historier har Den store Historie afgjort, hvilken forståelse skal vi opbyde for disse utallige og ubetydelige livsskæbner, for denne bitterligt tabte tid, tiden som vi ikke bevarer, tiden som vi ikke lærte os at bevare som en del af os selv?" Dette spørgsmål stiller forfatteren og historikeren José Saramago.¹

Denne artikel giver nogle bud på hvordan arbejdslivets historie kan skrives, sådan at de arbejdendes egne historier ikke bliver til "tabt tid".

Bag megen arbejdslivsforskning sporer man et mere eller mindre udtalt ønske om at kritisere og forandre, hvad man anser for at være de umenneskelige træk ved arbejdet, sådan som det er organiseret under kapitalismen, og dermed bidrage til en bedre fremtid for de arbejdende. Et nærmest klassisk eksempel på dette er Harry Bravermans "Arbejde og monopolkapital". Men paradoksalt nok er store dele af den samme arbejdslivsforskning kendetegnet ved, at arbejderne selv er aldeles fraværende som andet end passive objekter for en historisk udvikling. Igen kan Braverman, og den af ham inspirerede tradition, tjene som eksempel.

Dette er et paradoks, som umiddelbart rejser to problemer: et videnskabsetisk og et epistemologisk. Det videnskabsetiske problem består i, at vi som historikere tiltager os retten til at gøre andre mennesker til objekter i deres egen historie - at reducere deres liv og erfaringer til "bitterligt tabt tid". Mon vi ville acceptere dette hos andre videnskaber - tænk f.eks. hvis lægen erklærede, at det var unødvendigt at høre patienten, før han stillede diagnosen?

Det epistemologiske problem består i, at vi afskærer os fra de historiske aktørers egne vurderinger af deres tid. Den finske historiker Jorma Kalela taler i den forbindelse om "historikerens nutidsbundethed"². Det er vel alment accepteret, at de spørgsmål vi som historikere vælger at stille til kilderne i høj grad er inspirerede af nutidige problemstillinger. Det, som Kalela gør opmærksom på, er imidlertid, at den traditionelle "løsning" på dette problem, nemlig at arbejde ud fra en bevidst og eksplicit teori ikke løser problemet til bunds. For historikerens valg af, hvad der er betydningsfuldt, og hvad der er inferiørt, er et endnu mere grundlæggende valg end valget af både teori og kilder.

Den historiker som f.eks. stiller sine spørgsmål fra en nutid, som er stærkt optaget af industrisamfundets bortdøen, vil måske lede med lys og lygte efter udsagn i kilderne, som kan belyse fordismens udbredelse og af-

vikling. Men hvordan kan vi nu være så sikre på, at historiens sandhed rummes i netop dette spørgsmål - og ikke i andre spørgsmål, som måske i langt højere grad optog datidens arbejdere?

Der gives ikke noget enkelt svar på spørgsmålet om den historiske sandhed. Men grundlæggende mener jeg, at vi kun kan gøre os håb om at nærme os den, hvis vi ikke blot læser kilderne som beretninger om dette eller hint begivenhedsforløb, men også som de historiske aktørers eget udsagn om hvad der for dem var historiens mening. I denne artikel vil jeg derfor argumentere for nødvendigheden af at skrive arbejdslivets historie "fra ned" med udgangspunkt i de arbejdende selv som historiske subjekter.³

Jeg har flere gange mødt den indvending, at manglende kildegrundlag eller uoverstigelige metodiske problemer umuliggør en sådan bestræbelse. Hvad kildegrundlaget angår, så er vi her i landet i den heldige situation, at vi i Nationalmuseets Industri-, Haandværker og Arbejdererindringer (NIHA) ejer en enestående samling af erindringer, dækkende perioden ca. 1890-1950. Alene i denne samling findes ca. 4.000 erindringer, med et samlet omfang på ca. 120.000 sider. Hertil kommer andre, mindre omfattende samlinger. Kildegrundlaget eksisterer altså. Men naturligvis er det ikke uproblematisk, ud fra et metode-synspunkt, at gå i gang med opgaven. Jeg skal i denne sammenhæng nøjes med at kommentere to af de metodiske kritikpunkter, der normalt rejses mod brugen af erindringer som historisk kilde.⁴

Retrospektivitet

I erindringen er der forskel på fortællertiden og den fortalte tid. Det giver nogle problemer for tolkningen. Helt banalt er der den indlysende mulighed, at folk husker forkert, når de fortæller om begivenheder, der ligger mange år tilbage.

Der er lavet en række undersøgelser af folks evne til at huske korrekt. Disse viser ik-

ke overraskende, at det som man husker bedst, er de forhold, som har været mest konstante og nærmest på ens hverdag, herunder f.eks. arbejdsforhold. Sociologen Ole Listhaug har gennemført en empirisk undersøgelse, hvor han har sammenlignet erindringer med statistiske data vedr. bosted og arbejde på forskellige tidspunkter. Resultatet viste, at fortællerne faktisk huskede ganske præcist. Derimod huskes mere skiftende forhold med lille betydning i hverdagen dårligere. Begivenheder i "Den store historie" hører normalt til sidstnævnte kategori. Dog øges kildeværdien ved selvbiografiske, livshistoriske fremstillinger, fordi det er lettere at huske enkelte oplevelser, når man kan sætte dem ind i en sammenhæng.⁵ Den slags undersøgelser kan være nyttige til at give et fingerpeg, om hvilke faktuelle oplysninger i en erindring man normalt kan fæste lid til, og hvilke der bør omgås med stor forsigtighed - men i sidste ende kan de naturligvis ikke erstatte den kildekritiske prøvelse af hver enkelt udsagn.

Når det drejer sig om gengivelsen af normer og holdninger, snarere end konkrete sagsforhold, rejser der sig imidlertid et andet problem: enhver erindring er, uanset om fortælleren er sig bevidst om det eller ej, udtryk for vedkommendes fortolkning af fortiden i nutiden. Den er med andre ord retrospektiv. Som historiker er man naturligvis interesseret i at sondre mellem de udtryk i kilden, der gengiver datidige holdninger, og de udtryk som er senere efterrationaliseringer. Her kan det være nyttigt at skæve til folkloristikken, som har udviklet en række begreber og redskaber som kan bruges til dette. Folklorister skelner således typisk mellem selvoplevede minder og sagn, som kan være kollektive (rygter) eller individuelle (anekdoter).⁶

Ifølge folkloristen Anne Eriksen er det muligt, ved at tage udgangspunkt i det faktum at en erindring er en kommunikation mellem fortælleren og et miljø, at udsondre forskellige lag i holdningsdannelsen.⁷ Selvbiografien er f.eks. underlagt et genrekrav om at fremstå som en i princippet sand historie. Derfor er det nødvendigt for fortælleren at gøre den

konsistent og kulturelt acceptabel. På den anden side indgår der enkelthistorier i erindringen, som er genfortalt igen og igen, og som måske har antaget karakter af anekdoter. I sådanne anekdotiske historier er vurderingen af oplevelserne "indbagt" i selve fortællingen, på en sådan måde at den er svær at ændre, selv om den måske strider mod erindringens overordnede vurdering. På denne måde vil fortællerens forsøg på omfortolkning ofte sætte sig spor i form af indre modsigelser, eller evt. ved at fortælleren vender tilbage til samme tema flere gange, og så at sige afprøver det i forskellige fortolkninger. Anne Eriksen gengiver selv, som et meget illustrativt eksempel, en erindring, hvor fortælleren forgæves forsøger at få anekdoterne om sin fortrukne far til at passe ind i en overordnet vurdering af sin barndom som lykkelig.

Repræsentativitet

Den påståede mangel på repræsentativitet er nok det kritikpunkt, der oftest rejses mod erindringen som kilde. Det er da også rigtigt, sådan som f.eks. Jens Engberg gør opmærksom på, at det formodentlig især var de mest velformulerede eller politisk bevidste arbejdere, som skrev deres erindringer.⁸ Men repræsentativitetsproblemet er jo ikke kun forbeholdt erindringer - hvis det var tilfældet, så ville hele den del af den almindelige kildekritik, der går på at fastslå kildens ophavssituation, være overflødig. Det forekommer mig at Engberg og andre stiller repræsentativitetskravet på en måde, som ikke alene ikke kan opfyldes af erindringen, men i realiteten heller ikke af de fleste andre kildetyper. Det skyldes at repræsentativitet ofte - implicit eller eksplicit - ligestilles med statistisk repræsentativitet.

Statistik er imidlertid ikke i sig selv nogen garanti for repræsentativitet. F.eks. har Richard Willerslev påvist, at folketællingerne er en højst usikker kilde til vurdering af den danske befolknings erhvervsfordeling i sidste halvdel af forrige århundrede. Statistikken er nemlig stærkt påvirket af variationer i opgørel-

sesmetoden, både mellem lokale udspørgere og centralt fra år til år.⁹ Men selv om statistikken teknisk set skulle være perfekt, så ville den stadig være farvet af sin sociale og kulturelle ophavssituation, præcist som andre kilder.¹⁰

Faktisk mener jeg, at vi som historikere burde opgive begrebet repræsentativitet. Ikke for at opgive selve idealet om at søge det almene i historien, men fordi begrebet giver anledning til uheldige misforståelser i positivistisk retning. Jeg vil mene, at det vil være mere relevant for bestræbelsen på at søge det almene i historien, at spørge om kilden er typisk. Det typiske er et kvalitativt begreb, som man ikke kan sætte tal på, men må sandsynliggøre. Samtidig afhænger det typiske af problemstillingen.

Statistiske undersøgelser kan naturligvis indgå i denne sandsynliggørelse på linie med andre. Hvis en fortæller f.eks. er fagligt organiseret, og statistikken viser, at det var 80 pct. af alle arbejdere på samme tidspunkt, så er det et argument for at erindringen er typisk, når det gælder dette spørgsmål. Men en fortælling kan også være typisk, uden at være statistisk repræsentativ. Når man skal vurdere, hvorvidt en kilde er typisk, kan man tage udgangspunkt i E.P. Thompsons ord om, at for historikeren er enhver mening en mening-i-sammenhæng - en sammenhæng, som må søges i helheden af sociale relationer i den bestemte historiske epoke. Det betyder, at afgørelsen afhænger af, hvad man ellers ved om den sammenhæng, som kilden indgår i."

Lad mig nævne et eksempel fra NIHA. Det drejer sig om maskinarbejder Chr. Jensen, der fortæller følgende anekdote fra sin læretid på en mindre maskinfabrik omkring 1890:

"Ved bænken foran mig stod en dygtig drejer, hvem jeg ivrigt studerede. En dag kom mester som sædvanligt ned og gik frem og tilbage i værkstedet. Han standsede ud for drejeren og sagde: 'Hør, Sørensen, tror De ikke, at den bæk kunne løbe lidt hurtigere?'. 'Jo, mester' svarede svenden, 'men den løber for 27 øre i timen, og hvis mester vil have, at den skal løbe for 30 øre i timen, så kan den også det'.

*'Så må de hellere stoppe den helt, sagde mester, og svenden svarede javel, hvorefter han stoppede bænken og gik ind og fik sin afregning'*¹²

Denne fortælling indgår i en helhed på flere planer: for det første ved vi fra andre kilder, at Dansk Smede og Maskinarbejder Forbund (DSMF) netop i samme periode førte en kampagne for at fastlægge en minimalløn for faget - og at den minimalløn man krævede i øvrigt var 30 øre/timen. For det andet er det muligt på grundlag af andre kilder og teorier at etablere en mere overordnet forståelse af periodens produktionsforhold, som bl.a. siger noget om udbredelsen af det kapitalistiske lønarbejde. Det er med sådanne argumenter, det må vurderes, om Chr. Jensens fortælling er en typisk fortælling om lønarbejderbevidsthed.

Arbejdets komplekse modernisering

At skrive arbejdslevshistorie fra neden, på grundlag af erindringer, er således en bestandig pendling mellem to poler: på den ene side den hermeneutiske indlevelse, forsøget på at sætte sig i fortællerens sted og forstå hans synsmåde. På den anden side den objektiverende distance, som forholder sig kritisk til teksten og forsøger at forklare dens udsagn ved at sætte den ind i en større sammenhæng. Begge poler betinger gensidigt hinanden. Den rene hermeneutik er en blindgyde, for en erindring er uforståelig i sig selv - først når den sættes ind i den kontekst, som udgøres af fortællerens sociale og kulturelle virkelighed, bliver den forståelig. På den anden side er forståelsen af de historiske aktørers eget syn på sagen et uundværligt grundlag for forskerens opfattelse af, hvad der er stort og småt, vigtigt og uvigtigt i det historiske forløb.

Lad mig give et lidt større eksempel på dette: I løbet af perioden ca. 1890-1914 sker der en voldsom modernisering af den københavnske maskinindustri, hvorunder en håndværkspræget arbejdsproces forandres i retning af

mekanisering og serieproduktion. Ud fra en overordnet, strukturel forståelse af det kapitalistiske arbejdes udvikling ville man vel formode, at resultatet heraf var en dequalificering af arbejdet, med en voksende fremmedgørelse og instrumentalisering til følge.

Det er imidlertid ikke tilfældet. For det første forbliver maskinarbejdet (delvist i modsætning til hvad der sker i andre lande) i det store og hele faglært. For det andet kræver de nye arbejdsmetoder ganske vist nye kvalifikationer, men disse tilegnes i vid udstrækning som en slags videreuddannelse oven på den traditionelle smedeuddannelse. Hertil kommer som noget meget væsentligt, at erindringsmaterialet tydeligt viser, at maskinarbejderne fortsat er "smede" i deres egen selvforståelse. Der er således hverken objektivt eller subjektivt tale om en dequalificering for denne gruppe som helhed — snarere en omkvalificering, hvor visse dele af smedefaget nedprioriteres, mens nye færdigheder kommer til.

Men erindringsmaterialet viser også, at udviklingen langt fra forløber gnidningsløst. Den faglærte smeds status i kollektivet er snævert forbundet med faglig dygtighed og erfaring, hvilket i det traditionelle håndværk især er en funktion af alder. Med den hurtige tekniske udvikling sker der imidlertid det, at unge nyudlærte svende kan have større tekniske kvalifikationer end ældre, og dermed få adgang til bedre akkorder og bedre maskiner. Herved skabes der grobund for nye konflikter inden for kollektivet, mellem "traditionelle" og "moderne" holdninger til arbejdet, som bl.a. også kan have betydning for holdningen til faglig organisering. Denne forandringsproces er imidlertid alt for kompleks til at kunne rummes inden for et begreb som instrumentalisering. Ganske vist giver mange erindringer udtryk for en positiv holdning til den ny teknologi hos de moderne arbejdere, som begrundes i at mere effektive maskiner gør det muligt at holde en bedre akkord. På et mere overordnet plan styrkes de træk i arbejdskulturen, som afspejler en rationel og disciplineret holdning til arbejdet: mindre druk, større vægt på renlighed, færre uformelle pauser, osv. Men samti-

dig med arbejdets modernisering fastholder og omtolker arbejderne dele af den gamle arbejdskultur, så den passer i den nye kontekst. F.eks. overføres den traditionelle identifikation med værktøjet delvist til de nye maskiner. Vigtigst i denne forbindelse er dog nok, at man fastholder en sammenhæng mellem arbejde og moral - to sfærer som ellers er klart adskilte i den moderne tankegang, som det f.eks. kom klart til udtryk, når samtidens mest moderne virksomhedsledere udtalte sig om rationel produktion.¹³

Det hører også med til forståelsen, at det moderne ikke blot sætter sig igennem i form af en passiv tilegnelse af nye normer, som er defineret ovenfra. Tværtimod: ofte er det de arbejdere, der er mest "moderne", dvs. tydeligst demonstrerer en rationel og disciplineret holdning til arbejdet, der går forrest i kampen for faglig organisering. I denne kamp vender de så at sige moderniteten mod arbejdsgiverne, i deres krav om ordnede løn- og arbejdsforhold, og om at blive accepterede som ligeberettigede forhandlingspartnere. På samme måde indgår den i og for sig førmoderne idé om arbejdets moralske værdi, som en del af arbejderbevægelsens argumentation for samfundsmæssig anerkendelse — jvf. Gimleprogrammets berømte indledning: Arbejdet er Kilden til al Rigdom og Kultur.

Hermed er jeg også enig med de svenske historikere og etnologer, der ser de moderne arbejderes tilegnelse af en "mådeholden" (skotsam) livsstil ikke blot som simpel tilpasning eller disciplinering, men som et forsøg på at finde en plads i det moderne samfund på egne betingelser, og dermed i realiteten som et modtræk mod det borgerlige hegemoni.¹⁴

At forklare og forstå

Med dette eksempel håber jeg at have vist, at empiriske studier af arbejdernes måde at optræde på som historiske subjekter ikke blot fører til et mere detaljeret eller komplet billede af historien. Pointen er, at studiet af "det subjektive" i dette tilfælde - og formodentlig

også i alle andre - modificerer de konklusioner vi kan nå frem til gennem strukturelle analyser af f.eks. de økonomiske, teknologiske og sociale såkaldt "objektive" udviklingstræk. Den "objektive" sandhed er med andre ord kun en halv sandhed - og dermed også en halv usandhed...

Modsat vil det naturligvis være en stor fejltagelse at kaste alt det over bord, som den kritiske økonomiske historie eller socialhistorien har frembragt. Mit ærinde med denne artikel er på ingen måde at argumentere for en postmoderne arbejdslivshistorie, hvor enhver overordnet historisk sammenhæng er opgivet til fordel for de små, partikulære historier. Men min interesse for arbejdslivshistorien har ført mig frem til et punkt, hvor jeg synes, der er behov og grundlag for at overveje nogle grundlæggende, epistemologiske problemer. I sit udgangspunkt drejer det sig om forholdet mellem at forklare (f.eks. i betydningen henføre til en objektiv årsag) og forstå (f.eks. i betydningen indlevelse i subjektets motiver for at handle). I human- og samfundsvidenskaberne findes der en historisk betinget dikotomi mellem disse to tilgangsvinkler til erkendelsen, tydeligst repræsenteret ved hhv. den strukturalistiske og den hermeneutiske tradition.¹⁵

En af dem, der har forsøgt at overvinde denne ufrugtbare dikotomi, er sociologen Anthony Giddens. Hans pointe er, at for at overvinde den epistemologiske dikotomi må man så at sige trænge et lag dybere ned, nemlig til det ontologiske plan - dvs. til spørgsmålet om karakteren af den sociale væren. Med henvisning til Marx' formulering om at mennesket både er skabt af og skaber af sine omgivelser, argumenterer han for, at det sociale liv som udgangspunkt må ansues som en proces af stadig produktion og reproduktion.¹⁶ Det er denne "reproducerende praksis" - og ikke hverken individet (som i hermeneutikken) eller den samfundsmæssige totalitet (som i strukturhistorien) - som ifølge Giddens bør danne udgangspunkt for teorier om samfundet.¹⁷ Naturligvis eksisterer der sociale strukturer. Men de eksisterer kun i kraft af hand-

Fra at være styret af traditioner og autoriteter, blev det efter kapitalismen og det moderne verdensbilledes gennembrud nu op til den enkelte at træffe de afgørende valg i tilværelsen. Det gav frihed - men også en følelse af uro og måske af ensomhed. Denne stemning er fremragende fortolket i Gustave Caillebotte's billede fra de parisiske boulevarder (1876), hvor de spadserende borgere optræder som uafhængige objekter i et uendeligt frit rum, på samme måde som varer i den frie markedsøkonomi.

I billedet af gulvafhøvlerne (1875) viser den samme maler os imidlertid tre mennesker, som tydeligvis er fælles om noget: arbejdet. For arbejderne betød den nye tid også en form for fritstilling, nemlig som udbydere af arbejdskraft på et frit marked. Men i modsætning til borgerskabet og de intellektuelle, så kunne de som regel stadigvæk kun udføre deres arbejde i fællesskab, og dermed i gensidig afhængighed.

Måske er det her vi skal finde forklaringen på, at den moderne arbejderbevægelse fastholder en forbindelse mellem arbejde og moral - to verdener der hos borgerskabet er helt adskilte.

lende subjekter. Det centrale er ikke så meget strukturerne i sig selv, men hvordan strukturerne struktureres, dvs. opretholdes og forandres igennem aktørernes praksis (a.a., s. 25).

Analysen af sociale systemer må derfor også inkludere en analyse af, hvordan de sociale aktører begrundes og giver mening til deres egne handlinger, dvs. af de symboler og diskurser som anvendes (a.a., s. 31). De sproglige udtryk er centrale, fordi det helt grundlæggende er inden for sprogets rammer, at vores verden bliver forståelig - sproget er "an expression of the human mode of 'being in the world'" (a.a., s. 64). Derfor afviser Giddens også Habermas' skelnen mellem arbejde (instrumentel handling) og interaktion (kommunikation). En sådan skelnen er måske mulig på det rent logiske plan, men

"...hverken i den omfattende betydning praksis eller i den snævrere forstand som menneskets aktive omformning af naturen, er arbejdet (bortset måske fra i en tilstand af fremmedgørelse) gennemsyret alene af instrumentel rationalitet. Ligeledes er interaktion ikke alene orienteret mod gensidig forståelse eller 'konsensus', men også mod opnåelsen af mål, som ofte indbyrdes udelukker hinanden " (a.a., s.75. Min oversættelse).

Arbejde og moral

I det følgende skal jeg forsøge at skitsere en mulig analyse af et arbejdslivshistorisk problem, som forsøger både at forstå og forklare, og som er inspireret af Giddens praksis-begreb:

Jeg hævdede ovenfor, at de københavnske maskinarbejdere omkring århundredskiftet fastholdt en sammenhæng mellem arbejde og moral. Det er en forståelse, jeg er kommet frem til ved at se på anvendelsen af sådanne begreber som "værdighed", "respekt" og "rimelighed". Disse begreber udtrykker den måde, som især de organiserede arbejdere ønsker at blive behandlet på. Respekten blev både på det individuelle og det kollektive plan kædet

sammen med arbejdet. Kammeraterne havde respekt for en god håndværker. Og smedestanden havde krav på respekt fra f.eks. arbejdsgiverne, fordi den udførte et godt og vigtigt arbejde. Hvis man ikke blev behandlet med den fornødne respekt af mestre og værkførere, kunne det føre til konflikt. Hovedparten af tidens store og små arbejdskampe havde da også en klar moralsk-ideologisk dimension¹⁸. Omvendt var mellemlidernes egen faglige dygtighed af stor betydning for, om arbejderne opfattede dem med respekt. Tillidsmanden var tilsyneladende af central betydning for opretholdelse af respekt og værdighed. Dels udadtil, som den der svarede igen mod mestre og værkførere, der gik over stregen. Dels indadtil, som den der sørgede for at arbejderkollektivet som helhed optrådte med den fornødne værdighed. Således fortæller en arbejder fra Københavns Flydedok omkring 1900:

"Der blev ikke tålt dersom en eller anden ville søge på at krybe uden om andre, ved at indynde sig eller lave fiduser med akkorden, eller skyde skylden fra sig på en eller anden måde vedrørende arbejdet eller løbe med sladder. Tillidsmanden var der straks og sagen gik sin retfærdige gang, det var noget som vi hver især, såvel svende som lærlinge bøjede sig for".¹⁹

Spørgsmålet er imidlertid: hvordan skal man forklare dette, i en tid hvor udviklingen i arbejdsprocessen klart gik imod en udgrænsning af etikken (og for den sags skyld også æstetikken) fra arbejdets sfære? I de mest avancerede virksomheder udvikler man produktionsmetoder baseret på stadig større opsplnitning, automatisering og serieproduktion efter faste normer. I denne rationelle arbejdsproces bliver arbejderens individuelle, kreative forhold sig til sit arbejde til et nødvendigt onde, en fejlkilde, som man så vidt muligt må eliminere. Det forsøgte man så at gøre ved hjælp af opspændingsapparater, borekasser, o.m.a. På en af byens absolut førende virksomheder, Nielsen og Winther, var man i 1917 kommet så langt, at en samtidig iagttager begejstret kunne udbyrde:

"...ja, man kan næsten naa til at overflødig-gøre Arbejderens Tænken".²⁰

Det skal dog understreges at store dele af branchen stadigvæk, i det mindste delvist, fastholdt en mere håndværkspræget arbejdsproces. Men udviklingstendensen var klar.

Det er derfor fristende, blot at henvise til arbejderens fastholden ved en sammenhæng mellem arbejde og moral som en "usamtidighed", et eksempel på en overleveret tradition. Henvisninger til traditionen er imidlertid ingen forklaring. Det rejser blot nye spørgsmål, som hvorfor arbejderne fastholdt netop dette element i traditionen, når de forkastede andre? I det hele taget er traditionen ikke et subjekt med en selvstændig eksistens, som på mystisk vis presser sig ned over (passive) mennesker. I stedet kan det være nyttigt at se på arbejdskulturen som en af de praktikker, der bestandigt produceres og reproduceres. Det spørgsmål der rejser sig er så, om der enten i selve arbejdsprocessen eller i arbejdslivet mere bredt eksisterer strukturelementer, som producerer erfaringer hos de arbejdende om nytten af at fastholde et moralsk arbejdsbegreb?

Her er der måske et fingerpeg at hente hos kulturanthropologien. I hvert fald hævder Pierre Bourdieu at æren - og en på æren funderet moral - er en forudsætning for social eksistens i visse typer samfund:

"Æressagen er fundamentet for den moral, som ejes af den som altid ved sig udsat for de andres blik, og som har behov for de andre for at kunne eksistere, efter som det billede han skaber af sig selv ikke kan adskilles fra det billede af sig selv, han får fra de andre".²¹

Bourdieu skriver her specifikt om kabylske stammesamfund. Men efter min mening passer hans iagttagelse lige så vel på det før-moderne laugshåndværk. Det kan man overbevise sig om ved at læse Rasmus Bergs glimrende beskrivelser.²² Bourdieu bemærker, at med forandringer i de sociale relationer forandres også moralen. Når det gælder det moderne arbejdsliv, er det i første omgang oplagt at hen-

vide til, at det moderne samfund generelt betyder en individualisering og frigørelse af den enkelte fra tradition og autoriteter. Som en følge heraf opløses det traditionelle samfunds organiske sammenhæng mellem det nyttige, det smukke og det gode, og moralen bliver til et personligt anliggende. Det væsentligste grundlag for at mennesket i det moderne samfund profileres som subjekt, er overgangen til arbejde og produktion på markedsmæssige betingelser. Hermed bliver mennesket et (i princippet) frit og mobilt individ, som (igen i princippet) selv vælger sine sociale relationer.

Men måske ligger pointen netop i, at dette faktisk ikke gælder i samme grad for arbejderklassen som for andre klasser og lag i det borgerlige samfund? For i modsætning til f.eks. småborgerskab og intellektuelle (som er dem der især har sat ord på moderniteten), så gælder det vel at arbejderne, selv i det moderne samfund, ikke kan eksistere som arbejder alene i kraft af sin individualitet, men har behov for kollektivets anerkendelse. Det gælder i arbejdsprocessen, hvor man f.eks. kan være afhængig af kollektivet for at kunne holde akkorden, men også på arbejdsmarkedet, hvor man er afhængig af andres hjælp til at finde en passende arbejdsplads.

Dette er naturligvis kun en hypotese. Men det er en hypotese som, i hvert fald i princippet, kan undersøges empirisk. Med metodisk inspiration fra kultursociologi og -antropologi, må det være muligt at kortlægge solidaritetens konkrete, hverdagslige betydning for struktureringen af arbejdets sociale rum, ud fra sådanne kilder som erindringer (læst kildekritisk som beretninger), klubprotokoller, fagblade, m.v. Det er også oplagt at undersøge, om der findes relevante kvantitative kilder til graden af mobilitet og evt. kriterier for "valg" på arbejdsmarkedet.

Flere store fortællinger!

Artikler i historiske fagtidsskrifter består sædvanligvis i en fremlæggelse af "færdige" forskningsresultater. Det som jeg her afslut-

ningsvis har fremlagt, er imidlertid ganske ufærdigt. Der er højst tale om en skitse til en analysestrategi. Det er der en pointe i. Sagen er nemlig den, at jeg savner syntese-forsøgene i den danske arbejdslivshistorie.

Det vil være uretfærdigt at påstå, at danske arbejdslivshistorikere ikke interesserer sig for teori og syntese.²³ Men når man læser bd. 22 af *Årbog for arbejderbevægelsens historie (1992)*, som har arbejdsliv som sit tema, så kan man ikke undgå at bemærke, at de hver for sig glimrende bidrag kun i meget begrænset omfang spiller op til hinanden, f.eks. ved at forholde sig til nogle fælles problemstillinger, teser.

Dette skal ikke forstås som en kritik af årbogsredaktionen, for det afspejler formodentlig ganske godt, hvordan landet ligger. Men det betyder også at læseren efterlades med spørgsmålet: "Hvad skal vi egentlig med arbejdslivshistorien?" — et spørgsmål som historikerne må tage på sig at besvare.

Marianne Rostgaard og Anette Eklund Hansen giver et svar i deres forskningsoversigt, hvor de skriver:

"Historiefagets bidrag til arbejdslivsforskningen kunne være empirisk funderede analyser til at underbygge og sætte spørgsmålstejn ved de hurtige generaliseringer" (s. 31).

Det er jeg for så vidt enig i. Men jeg tror også, vi hurtigt kan blive enige om, at ambitionerne for den historiske arbejdslivsforskning må være større, end bare den at spille rollen som drengen i "Kejserens nye klæder", når især samfundsfagene lancerer deres hurtige teorier uden at have orden i den historiske empiri. Målet må være, at den historiske arbejdslivsforskning selv bliver i stand til at producere de nødvendige teser og syntese.

For at nå dette mål kræves der imidlertid en vis dumdristighed, således at man ind imellem hæver blikket fra den trygge empiri, og vover et inspireret indfald eller et godt gæt på en teori eller en syntese - som tiden og kritikken så må forbedre, forandre eller skyde i sæk. Selv har jeg altså forsøgt mig med et gæt i

denne artikel. Et gæt, som bl.a. skyldes at jeg er fascineret af det mysterium, at arbejderbevægelsen stadigvæk insisterer på en særlig moralsk position, i et samfund som ellers har det som sin historiske opgave at drukne ethvert moralsk bånd mellem mennesker, i "den egoistiske beregnings iskolde vand", som det siges i *Det kommunistiske Manifest*. Og at sammenhængen arbejde-moral-arbejderbevægelse ikke blot er ren spekulation, ses tydeligt når bevægelsen forsynder sig mod sit eget grundlag: mens vi nærmest forventer, at det private erhvervsliv svindler for millioner, forarges vi voldsomt, når AOF uretmæssigt tiltrækker sig nogle få tusinde. Ironisk nok er det for tiden gennem sine bommerter, at arbejderbevægelsen tydeligst viser os, hvorfor den er uundværlig.

Jeg hævder altså, at netop dette spørgsmål er værd at beskæftige sig med historisk, fordi det har en vis relevans for nutiden og fremtiden. Det er der sikkert også mange andre spørgsmål der har. Lad os få nogle flere bud på sådanne "store fortællinger" fra arbejdslivshistorien — for vi er vel ikke alle blevet postmodernister?

Noter

1. Kronik i Politiken, 6. nov. 1991.
2. Kalela, Jorma: "En historikers hændelse? Kulturella mönster och samhälleliga förhållanden i kallornas läsaart". I: A. Brändström og S. Åkerman (red.): *Icke skriftliga källor. Huvudtema I vid XXI Nordiska Historikermotet i Umeå 1991*. Umeå, 1991.
3. De metodiske overvejelser bygger på erfaringer fra mit hovedfagsspeciale i historie. Specialets titel er "Smedesvend og friherre. Maskinarbejde og arbejdskultur i København 1890-1914". Det er tilgængeligt på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
4. Brugen af erindringer som kilde er tidligere blevet diskuteret i SFAH-regi. Se f.eks. Kleisdorff, U., m.fl. (red.): *Arbejdererindringer og arbejderhistorie*. Rapport fra SFAH's seminar 1985. U.s., 1986. Der har desuden været ført en debat i *Arbejderhistorie*, dels i forlængelse af Jens Engbergs anmeldelse af Sv. Aa. Andersens *Havnearbejderne i Århus* i nr. 32, 1989, dels som kommentar til Jens Engbergs nedennævnte artikel om arbejdererindringer. Det i skrivende stund sidste bidrag er Flemming Harrits: Om arbejdererindringer.

- dringers kildeværdi. I: *Arbejderhistorie*, 41/1993. Desuden har Sv.Aa. Andersen bidraget med flere gode forskningsoversigter, bl.a. "Arbejderhverdag og arbejdersubjektivitet: henimod en arbejderhistorie 'fra neden'." I: *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, 1985. 5. Slettan, D.: Mundtlig historie. *Tidsskrift for Arbejderbevægelsens Historie*, nr. 1. Oslo, 1979. s. 172. Problemet diskuteres desuden indgående i Thompson, R: *The Voice of the Past*. Oxford, 1978. S. 100ff.
6. Vedrørende brugen af disse begreber og den indbyrdes diskussion blandt folklorister, se Hodne, B., **mil.:** *Muntlige kilder*. Oslo, 1981, samt Hemmersam: Arbejderautobiografier som folkloristisk kilde. I: Båsk, m.fl. (red): *Arbetarklassen i samhällets vardag*. Tredje nordiska arbetarkulturseminariet 1989. Jyväskylä, 1991, og Hemmersam: Arbejderfolkloristik. I: *Kampen om sjælene*. (Stencileret), 1992.
- 7 Eriksen, Anne: "Livets goder og livets mørke". Erfaring og tolkning i autobiografisk materiale. I: Båsk, m.fl.: som ovenfor. S. 50 ff.
8. Engberg, Jens: Arbejdererindringer som kilder til arbejderbevægelsens og arbejderklassens historie. I: N.O. Højstrup Jensen, m.fl. (red): *Fremad - ad nye veje*, 1990. S. 166.
9. Willerslev, R.: *Studier i dansk industrihistorie*. København, 1978. S. 11 ff.
10. Et berømt eksempel er de statistikker, som Emile Durkheim brugte til sine studier af selvmord, jvf. Thompson, E. R: *The Voice of the Past*. Oral History. Oxford, 1978, s. 95.
11. Thompson, E.P.: Folklore, Anthropology, and Social History. I: *The Indian Historical Review*. Vol. 3, no. 2. Delhi, 1977. S. 256-58.
12. Nationalmuseets Industri-, Håndværker- og Arbejdererindring i ABA, Smede XIV, nr. 71. Delvist publiceret i D. Yde Andersen (red.): *Smeden*. København, 1952. s. 125-178 (cit. afsn. s. 154).
13. Se f.eks. P.N. Holst's foredrag i Ingeniørforeningen november 1906, optrykt under titlen "Moderne værktøjsmaskiner" i tidsskriftet *Ingeniøren*, s. 393-98, 1906.
14. For en introduktion til den svenske diskussion, se Frykman, Birgitta S.: "Arbetarkultur och arbetarkulturforskning". Arkiv for studier i arbetarrörelsens historia, 48-49. Lund, 1991.
15. Ricoeur, Paul: "Forklara och forstå. Text - handling - historia." I: Samme: *Från text till handling*. Stockholm/Lund, 1988.
16. Giddens, Anthony: *New Rules of Sociological Method*. Sec. ed., Cambridge, 1993. S. 108.
17. Giddens, Anthony: *The Constitution of Society*. Cambridge, 1984. S. 2.
18. Knudsen, Knud, m.fl.: *Kampen for en bedre tilværelse*. U.s., 1991. S. 63.
19. NIHA, Smede X, nr. 988.
20. Drachmann, R: *A/S Nielsen & Winther 1867-1917.U.s.*, 1917.
21. Bourdieu, Pierre: "Hederskänslan". I: Samme: *Kultursociologiska texter*. Stockholm, 1993. S. 42. Min overs.
22. Berg, Rasmus: *Haandværkerliv i hellig og søgn*. København, 1926. Samme: *Den zunftige Haandværker*. København, 1930.
23. Med fare for at flere med rette vil kunne føle sig overset, vil jeg som eksempel nævne Knudsen, Knud: Arbejdets historie i Danmark. I: Mikkelsen, Fl. (red): *Produktion og arbejdskraft i Danmark gennem 200 år*. Gylling, 1990. Og samme: Arbejderbevægelsens historie - som historien om arbejdets sociale bevægelse. I: Jensen, N.O.H., m.fl. (red): *Fremad - ad nye veje*, 1990.

Abstract

Christensen, Lars K.: Ends and means in the history of working life, *Arbejderhistorie* 1/1995, p. 3-13.

The author argues for the need to analyse the history of working life "from below", seeing workers as the subject of the historical process. In the first part of the article some of the major methodological problems involved in using memoirs as historical evidence are discussed, and some of the objections that have been put forward are criticized. Via an example, showing the limitations of structural analysis of the history of mecanisation in factories, the author then takes up the more general epistemological problem of the relationship between hermeneutical understanding and structural explaining in history.

Basing himself on the problems of analysing the relationship between work and ethics among factory workers, and with reference to the sociological theory of Anthony Giddens, he outlines a possible analytical method that would overcome the dichotomy between understanding and explaining.

Lars K. Christensen

cand.mag., ph.d.-stipendiat ved Center for Arbejderkulturstudier, Københavns Universitet. Adresse: Ahornsgade 1, st. th., 2200 Kbh. N, tlf. 31 35 49 99.